

Ryssland som slavisk kolonialmakt

Dagens Ryssland har en utpräglad kolonial historia och är inte alls den enhetliga slaviska nation som Vladimir Putin och de ryska extremnationalisterna gör gällande. Lena Jonson lyfter i sin bok fram viktiga och intressanta perspektiv på Ryssland.

FAKTBOK

Lena Jonson

Volga och inre Ryssland.
En resa i tid och rum
Dialogos, 2022

Sinnebilderna för Ryssland är uppenbara: Taigan, stäppen, Volga. Alla har format Ryssland och alla har sin plats i historien om det ryska rikets expansion. Vår kunskap om Ryssland är av naturliga skäl koncentrerad på de nordvästliga delarna av dess väldiga landyta. Vill man förstå den ryska statens uppkomst och identitet är det skäl att även rikta blickarna mot söder och öster.

Den svenska historikerprofessorn **Lena Jonson** använder Volga, Europas mäktigaste flod, som vägledare när hon visar att dagens Ryssland har en utpräglad kolonial historia och alls inte är den enhetliga slaviska nation som Vladimir Putin och de ryska extremnationalisterna gör gällande.

Det skall genast erkännas att de många nomadfolken som färdats och stridit på stäpperna mellan Ungern och Kaspiska havet sällan har funnit vägen till finländska historieböcker. Vi har kanske hört om skyternas guldskatter men sarmater, petjeneger, volgabulgarer, polovtser och khazarer är rätt okända – det sistnämnda turkfolket kanske man minns för att deras furste övergick till judendomen på 740-talet. Det Volgabulgariska riket existerade från 700-talet till 1237 då mongolerna tog över.

Kunskaperna förbättras något när Gyllene Horden kommer på tal. Mongolernas, eller tatarernas, rike sträckte sig från Donau till öster om Kaspiska havet och de behärskade största delen av Volgas lopp. Furstendömet Moskva betalade tribut till khanen under flera hundra år. Horden splittrades i flera khanat och ännu så sent som 1571 brände krimtatarerna Moskva. Hundratusen ryssar anses ha fraktats till slavmarknaderna på Krim. Den sista räden mot Moskva ägde

rum 1633 och först 1783 lyckades kejsarinnan Katarina erövra Krim och därmed var tatarernas makt bruten.

Assimilering

Vi får väl vara tacksamma för att tatarerna ansatte Moskva och Novgorod eftersom det gav det svenska riket möjlighet att expandera österut – dagens Finland kunde ha varit mycket mindre om Novgorod och Moskva hade fått bestämma. Mera i förbigående nämner Lena Jonson att ruserna, senare ryssarna, framgångsrikt assimilerade de finsk-ugriska stammarna, tjuderna, mellan Karelen och Ural, de försvann utan större hallå i det ryska folkhavet.

Det första lärostycket om rysk identitet gäller Gyllene Hordens inflytande. Jonson och även andra forskare menar att de rusiska furstarnas ovilja att öppet erkänna att de var ofria vasaller var en byggesten till myten om det eviga Ryssland, det tredje Rom. Det ortodoxa prästerskapet bidrog till lögnen. Sannolikt kan man också spåra elitens missaktande syn på folket till det mongoliska arvet.

Horden och dess arvtogare hjälpte också Moskvafurstarna i deras maktsträvanden genom att ge dem beskattningsrätten för att samla in tributerna till khanerna i Kazan och Saraj Batu vid Volga. Redan på 1600-talet var makten helt centraliserad och alla samhällsskikt skulle tjäna enväldshärskaren, tsaren i Moskva.

När tatarernas makt var bruten kunde härskarna i Moskva på allvar inleda den ryska kolonisationen längs Volgas mellersta och södra lopp. Här är det skäl att påminna att tatarerna inte hade erövrat området bebodda av ryssar utan assimilerat de ovan nämnda talrika nomadfolk som tidigare befolkade stäpperna. Militären kom först, jordlösa, flyktingar och kriminella därefter. Men också invandrare erbjöds jord och skattelättnader. I början av 1900-talet uppgick Volga-tyskarnas antal till en miljon.

Autonomi – en chimär

Men de islamtrogna tatarerna, omkring fyra miljoner, fanns kvar i Kazan och längs Volga. Nu uppstod frågan hur de skulle assimileras. På 1700-talet försökte den ryska staten med lock och pock att få dem att konvertera och anamma ryskt språk och rysk kultur. Olika uppror ägde rum, kosackerna ledda av Stenka Razin på 1660-talet och den basjkiriska revolten på 1730-talet, men de slogs alla ned.

■ Lena Jonson vill lyfta upp frågan om de icke-slaviska folkens självbevaringsdrift är stark nog för att överleva det totalitära förtrycksskede som Putins Ryssland genomgår. FOTO: VYACHESLAV OSELEDKO/LEHTIKUVA-AFP

Härskarna i Moskva anammade tidigt samma attityd till ursprungsbefolkningar som de andra kolonialmakterna i västerlandet. Dessutom anser den ryska historikern Aleksandr Etkind att de ryska makt-havarna behandlar alla sina undersåtar över lag som koloniserade, ett slags "inre kolonisation".

Minoriteternas ställning har varierat i takt med statens pendlingar mellan reform och förtryck. Den nya och skakiga Rådsrepubliken lovade de icke-ryska folken större autonomi men den var ofta en chimär. Det nya och försvagade Ryssland under Jeltsin stiftade en rätt liberal språklag 1992. Tatarstan fick en egen författning som "en suverän stat, men i förbund med Ryska federationen". Drömmen om autonomi blev kortvarig när Putin kom till makten och stramade åt tyglarna. Guvernörer skulle nu utses av Kreml och såväl Tatarstan som andra delrepubliker förlorade en stor del av sin självstyrelse. Undervisningen i tatariska blev frivillig.

Åtstramningen väckte visserligen protester men den ackompanjerades 2020 av lagstiftning mot separatism och en del frispråkiga minoritetspolitiker fick och får skakagaller. Det är visserligen svårt att

säga hur starka de nationella rörelserna i Volgaområdet är men kvar finns en kärna som kämpar mot assimileringen och för sin kultur och sitt språk. I de små finsk-ugriska områdena norrut verkar situationen ändå rätt hopplös.

Mäktig och fjättrad

Överlever minoriteterna Putins förtryck?

Lena Jonson vill lyfta upp frågan om de icke-slaviska folkens självbevaringsdrift är stark nog för att överleva det totalitära förtrycksskede som Putins Ryssland genomgår. Frågan är intressant just nu när västvärldens analytiker spekulerar i Rysslands sönderfall om kriget i Ukraina går dåligt. Är det önsketänkande? Sättillvida att tatarer och andra folkslag är realister: Deras kärnområden kring Volga är i dag även ryskt kärnområde. 2010 var 60 procent av områdets befolkning etniska ryssar. Språklig, kulturell och ekonomisk autonomi är sannolikt det de kan eftersträva.

Skulle de få det efter ett maktskifte? En genomgång av Navalnyis (i fängelse) och Hodorkovskis (i landsflykt) ställningstaganden avslöjar inga bestämda löften. Ja till demokrati, men Ryssland får inte splittas, anser de. Men om angreppet på

Ukraina leder till en svagare rysk centralmakt kunde det medföra större manöverutrymme för delrepubliker och minoriteter.

Däremot kräver de icke-slaviska folkens fortsatta existens svar på frågan om Rysslands identitet: Är landet ett mångnationellt imperium eller en rysk-slavisk stat? Frågeställningen tillspetsas av den ortodoxa kyrkans centrala roll i Putins statsideologi. Hur kan den förenas med det faktum att Ryssland inrymmer en stor muslimsk minoritet? Själv tror Putin kanske att hans Tjetjenienmodell är lösningen: Först förödelse, sedan ett Quislingstyre.

Volga är mäktig, men lika fjättrad som friheten i Ryssland. Jag har seglat på de stora Rybinsk- och Uglitj-reservoarerna där dränkta kyrktorn sticker upp ur vattnet. Tiotals kraftverk byggdes under Stalins tid. Helt ner till Astrakhan kom jag aldrig och i den avslutar Lena Jonson sin färd. Hennes väldokumenterade bok med många kartskisser lyfter fram viktiga och intressanta perspektiv på ett Ryssland som – kanske – är stann i omvandling.

Pär Stenbäck